INGLIZ TILIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING QO'LLANILISHI

Saydamatov Ikromjon Nazirovich
O'zDJTU, katta o'qituvchi
Ingliz tili funksional leksika kafedrasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilidagi frazeologik birliklarning zamonaviy nutqdagi qo'llanish xususiyatlari semantik, pragmatik va uslubiy jihatdan tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning tayyor holda takrorlanishi, tarkibiy barqarorligi, ko'chma ma'no yaratishi va muayyan kommunikativ vazifani bajarishi ularni erkin so'z birikmalaridan farqlovchi asosiy belgilar sifatida izohlanadi. Tahlilda kundalik so'zlashuv, ommaviy axborot vositalari, badiiy matn, akademik muloqot hamda kasbiy diskursda uchraydigan birliklarning funksional imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Zamonaviy korpus tadqiqotlari idiomatik birliklar faqat norasmiy nutqqa xos emasligini, ularning ayrimlari akademik va institutsional muloqotda ham ma'no ixchamligi, baholash, umumlashtirish va matn bog'liqligini ta'minlash uchun qo'llanishini ko'rsatadi. Maqolada ingliz frazeologizmlarini o'zbek tiliga tarjima qilishda to'liq ekvivalent, qisman muqobil va izohli tarjima usullarining zarurati ham yoritiladi. Shuningdek, frazeologik kompetensiya chet tilini tabiiy, mazmunan aniq va pragmatik jihatdan mos qo'llashning muhim sharti ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, frazeologizm, idiom, turg'un birikma, semantika, pragmatika, kontekst, diskurs, ekvivalentlik, frazeologik kompetensiya.

KIRISH

Ingliz tilining lug'aviy tizimi alohida so'zlar bilangina emas, balki nutqda tayyor shaklda qo'llanadigan, ma'nosi ko'pincha tarkibiy qismlarining oddiy yig'indisidan kelib chiqmaydigan turg'un birliklar bilan ham boydir. Bunday birliklar tilshunoslikda frazeologik birliklar, idiomatik birikmalar, turg'un birikmalar yoki kengroq yondashuvda ko'p so'zli birliklar sifatida izohlanadi. Ularning kommunikativ ahamiyati shundaki, so'zlovchi murakkab baho, hissiy munosabat, kinoya, umumlashtirish yoki vaziyatga xos ijtimoiy ma'noni qisqa va ta'sirchan shaklda ifodalashi mumkin. Masalan, break the ice birligi so'zma-so'z "muzni sindirmoq" degan mazmunni bersa-da, odatiy muloqotda u "noqulay sukunatni buzib, suhbatni erkinlashtirmoq" ma'nosida ishlatiladi. Shuning uchun frazeologik birlikni tushunish uchun faqat alohida so'zlarning lug'aviy ma'nosini bilish yetarli emas; uning umumlashgan semantik modeli, qo'llanish registri va kommunikativ vazifasini ham bilish lozim.

Zamonaviy ingliz tilshunosligida frazeologiya masalasi korpus lingvistikasi, kognitiv semantika, pragmatika, tarjimashunoslik va chet tilini o'qitish bilan uzviy bog'lanmoqda. Vetchinnikova frazeologik bilimni ilg'or til o'rganuvchining tabiiy nutq tuzishi va ko'p so'zli birliklarni tez qayta ishlashi bilan bog'laydi. Millerning akademik nutq va yozuv korpuslari asosidagi tadqiqoti esa an'anaviy idiomlar ilmiy muhitda umuman qo'llanmaydi degan qarashni rad etadi: tadqiqotda yuzlab idiomlarning akademik so'zlashuv va yozma matnlarda uchrashi aniqlangan. Mahalliy tadqiqotlarda ham ingliz va o'zbek frazeologik tizimlarini qiyoslash, kontekstual ma'no, tarjima muammolari, milliy-madaniy komponent va frazeologizmlarni o'qitish masalalari faol o'rganilmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi ingliz tilida frazeologik birliklarning qanday vazifalarda qo'llanishini tizimli yoritish, ularning semantik-pragmatik tabiatini misollar asosida ochib berish hamda o'zbek tiliga tarjimada muqobillik darajasini ko'rsatishdan iborat.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Frazeologik birlikning asosiy xususiyati barqarorlik va qayta tiklanuvchanlikdir. Erkin birikmada so‘zlovchi nutq vaziyatiga ko‘ra tarkibiy qismlarni bemalol almashtira oladi, frazeologizmda esa bunday almashuv chegaralangan bo‘ladi. Masalan, spill the beans birligidagi komponentlarni istalgan sinonim bilan o‘zgartirish “sirni oshkor qilmoq” ma’nosini saqlab qolmaydi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar frazeologizmlarni mutlaq o‘zgarmas shakl deb emas, balki ma’lum darajada variantlash imkoniga ega birliklar deb ko‘radi. Grammatik shaklning zamonga, shaxsga yoki gap tuzilishiga moslashishi, ayrim komponentlarning stilistik maqsadda kengaytirilishi va mualliflik transformatsiyasi ayniqsa ommaviy va badiiy diskursda uchraydi. Biroq qanday o‘zgarish bo‘lmasin, tinglovchi yoki o‘quvchi birlikning asosiy obrazli modelini taniy olishi kerak. Demak, frazeologik barqarorlik shaklning butunlay muzlab qolishi emas, balki identifikatsiyani ta’minlaydigan semantik va struktur yadroning saqlanishidir. Semantik jihatdan ingliz frazeologik birliklari shaffoflik darajasi bilan farqlanadi. Ayrim birliklarning umumiy ma’nosini tarkibiy qismlar orqali taxmin qilish mumkin: see the light “masalani tushunib yetmoq” ma’nosiga obrazli yo‘l bilan yaqinlashadi. Boshqa birliklarda esa ma’no kuchli idiomatiklashgan bo‘ladi: kick the bucket birligining “vafot etmoq” ma’nosi alohida komponentlardan bevosita kelib chiqmaydi. O‘rta holatda qisman motivlashgan birliklar turadi; masalan, hit the nail on the head birligi “masalaning aynan mohiyatini topmoq” ma’nosida metaforik obraz orqali anglashiladi. Kognitiv yondashuv bunday birliklarning ko‘pida konseptual metafora, metonimiya, tana tajribasi va madaniy stereotiplar qatnashishini ko‘rsatadi. Shu sababli frazeologizmning mazmuni bir vaqtning o‘zida til tizimi, insonning tajribasi va madaniy xotira bilan shakllanadi. Ingliz tilidagi under the weather, on thin ice, add fuel to the fire kabi birliklarda jismoniy holat, makon yoki harakat obrazi ijtimoiy va emotsional vaziyatni ifodalashga ko‘chiriladi.

Frazeologik birliklarning qo‘llanishida pragmatik funksiya muhim o‘rin tutadi. Fedulenkova zamonaviy ingliz frazeologiyasini korpus materiali asosida o‘rganib, baholovchi, stilistik, kumulyativ, direktiv, umumlashtiruvchi va matn tuzuvchi funksiyalarni ajratadi. Amaliy nutqda bir frazeologizm bir necha vazifani bir paytda bajarishi mumkin. Masalan, a double-edged sword birligi bir hodisaning bir vaqtning o‘zida foydali va zararli tomoni borligini ixcham ifodalaydi, shu bilan birga muallifning bahosini ham bildiradi. The bottom line birligi esa muhokamaning eng muhim natijasiga o‘tish, fikrni umumlashtirish va matnning mantiqiy chegarasini belgilash uchun xizmat qiladi. On the same page jamoaviy muloqotda “bir xil tushunchaga ega bo‘lish” mazmunini berib, hamkorlik va kelishuvni ifodalaydi. Bu birliklar ma’noni bezash uchun qo‘shilgan ortiqcha vosita emas; ular nutqning iqtisodiyligi, tabiiyligi, baholash kuchi va ijtimoiy mosligini ta’minlaydigan faol kommunikativ vositalardir.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1-jadval. Ingliz tilidagi ayrim frazeologik birliklarning ma'nosi va qo'llanishi

Phraseological unit	Frazeologik ma'nosi	Qo'llanish xususiyati	O'zbekcha muqobil
break the ice	dastlabki noqulaylikni yo'qotib, muloqotni boshlash	norasmiy va ishbilarmon muloqotda suhbatni erkinlashtirish	suhbatga yo'l ochmoq; muhitni yumshatmoq
hit the nail on the head	masalaning aynan mohiyatini topish	aniq fikr yoki to'g'ri tashxisni baholash	gapning po'st-kallasini aytmoq; aniq topmoq
spill the beans	sirni oshkor qilish	asosan norasmiy, ekspressiv nutqda	sirni ochib qo'ymoq
under the weather	o'zini betob his qilish	kundalik yumshoq ifoda, holatni keskinlashtirmasdan aytish	mazasi bo'lmaslik; tobi qochmoq
the bottom line	eng muhim natija yoki yakuniy mazmun	ishbilarmon va akademik muloqotda umumlashtirish	gapning qisqasi; asosiy xulosa
on the same page	bir xil tushuncha yoki kelishuvga ega bo'lish	jamoa, loyiha va kasbiy muloqotda muvofiqlikni bildirish	bir fikrda bo'lmoq; bir xil tushunmoq

Jadvaldagi misollar frazeologik ma'no va tarjima o'rtasida bir-biriga aynan moslik doimo mavjud emasligini ko'rsatadi. Masalan, hit the nail on the head birligining so'zma-so'z obrazi o'zbek tilida odatiy frazeologik model sifatida ishlatilmaydi; shuning uchun "aniq topmoq" yoki kontekstga qarab "gapning po'st-kallasini aytmoq" kabi funksional muqobillar tanlanadi. Under the weather ham so'zma-so'z tarjimada kommunikativ ma'noni bermaydi, shu bois "tobi qochmoq" yoki "mazasi bo'lmaslik" tabiiyroq ekvivalent hisoblanadi. Tarjimada asosiy mezon tashqi shaklni saqlash emas, balki ma'no, uslubiy rang, baholash va vaziyatdagi kommunikativ ta'sirni imkon qadar qayta yaratishdir. Pazilova va Sanginova zamonaviy ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarning kontekstual ma'nosi tarjima tanlovini bevosita belgilashini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan to'liq ekvivalent topilmaganda qisman muqobil, funksional analog yoki izohli tarjima qo'llanishi ilmiy va amaliy jihatdan asosli hisoblanadi.Frazeologik birliklarning qo'llanishi registr bilan chambarchas bog'liq. Noras miy suhbatda pull someone's leg, spill the beans, once in a blue moon kabi birliklar tabiiy va ekspressiv eshitiladi, lekin rasmiy hujjat, ilmiy hisobot yoki huquqiy matnda ularning barchasi bir xil darajada maqbul emas. Shunga qaramay, idiomatiklikni faqat kundalik nutq bilan bog'lash noto'g'ri. Miller akademik korpuslarni tahlil qilib, an'anaviy idiomlarning katta qismi ma'ruza, seminar va yozma akademik matnlarda ham uchrashini ko'rsatgan. Bunda birlikning chastotasi va registrga mosligi hal qiluvchi omildir. The bottom line, in the long run, take into account, pave the way kabi barqaror birikmalar akademik yoki kasbiy nutqda fikrni tuzish, sabab-oqibatni ko'rsatish va xulosalashga yordam beradi. Demak, frazeologik kompetensiya "qancha ko'p idiom ishlatish" bilan emas, qaysi birlikni qaysi vaziyatda, qaysi uslubda va qanday kommunikativ maqsadda qo'llashni bilish bilan o'lchanadi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ommaviy axborot vositalari va badiiy diskurs frazeologik birliklarning stilistik imkoniyatlarini ayniqsa faol namoyon qiladi. Sarlavhada yoki qisqa xabarda tanish ibora o'quvchining e'tiborini tez jalb qiladi, voqeaga baho beradi va katta mazmunni ixcham shaklda uzatadi. Badiiy matnda esa frazeologizm personajning ijtimoiy kelib chiqishi, emotsional holati, kinoyasi yoki individual nutq uslubini ko'rsatishi mumkin. Kino va serial diskursi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar idiomlar personajning kommunikativ niyati, yashirin ishora va qadriyatlarini ifodalashda xizmat qilishini ko'rsatadi. Bunda frazeologik birlikning ta'siri ko'pincha kontekst orqali kuchayadi: bir xil ibora do'stona hazil, keskin tanqid yoki bilvosita ogohlantirish vazifasida kelishi mumkin. Shuning uchun frazeologizmlarni lug'atdagi bitta tarjima bilan yodlash yetarli emas; ularning real kontekstlarda qanday pragmatik rang olishini kuzatish muhim.

Ingliz tilini o'qitishda frazeologik birliklar leksik boylikning ikkinchi darajali qismi sifatida emas, kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy elementi sifatida o'rgatilishi lozim. Ko'p so'zli birliklarni o'zlashtirgan o'rganuvchi nutqni har safar alohida so'zlardan qurishga kamroq kuch sarflaydi va tayyor, tabiiy qoliplardan foydalanadi. Vetchinnikova frazeologik bilim va til materialini qayta ishlash tezligi o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratadi; zamonaviy korpusga asoslangan lug'atlar esa qaysi birikmalar real ingliz tilida ko'proq uchrashini aniqlash imkonini beradi. O'qitishda birlikni "inglizcha ibora + o'zbekcha tarjima" shaklida yodlatishdan ko'ra, uning konteksti, tipik hamrohlari, registri, obrazli asoslari va qisqa dialog yoki matndagi vazifasini birgalikda berish samaraliroq. Masalan, break the ice birligini o'rgatishda yangi guruhdagi birinchi uchrashuv, ish uchrashuvi yoki notanish insonlar suhbatini boshlab beradigan vaziyatlar bilan bog'lash mumkin. Bunday yondashuv frazeologizmni passiv tanish birlikdan faol nutq vositasiga aylantiradi.

Ingliz va o'zbek tillari materialini qiyoslash milliy-madaniy omilni ham ochib beradi. Bir xil konsept turli tillarda boshqa obraz orqali frazeologiklashishi mumkin; aksincha, ayrim birliklarda universal inson tajribasi tufayli yaqin obraz va ma'no yuzaga keladi. Mahalliy tadqiqotchilar somatik, diniy, antroponimik va emotsional komponentli frazeologizmlarni qiyoslash orqali bu hodisani ko'rsatgan. Tarjimon uchun muhim vazifa manba tilidagi obrazni mexanik ko'chirish emas, balki qabul qiluvchi til egasi uchun tushunarli va uslubiy jihatdan tabiiy shaklni topishdir. Shu sababli frazeologik birlikning lug'aviy ma'nosi, konnotatsiyasi, ijobiy yoki salbiy bahosi, rasmiylik darajasi va vaziyatdagi kommunikativ maqsadi birgalikda hisobga olinadi. Mazkur mezonlar ingliz frazeologiyasining qo'llanishini izohlashda ham, uni o'zbek tiliga tarjima qilishda ham asosiy metodik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Ingliz tilidagi frazeologik birliklar lug'at boyligini bezab turuvchi ikkilamchi vosita emas, balki mazmunni ixcham, obrazli va pragmatik jihatdan aniq uzatadigan faol til birliklaridir. Ularning qo'llanishi semantik barqarorlik, idiomatiklik darajasi, kontekst, registr va kommunikativ maqsad bilan belgilanadi. Frazeologizmlar kundalik so'zlashuvdan tashqari ommaviy axborot, badiiy diskurs, kasbiy va ayrim akademik vaziyatlarda ham baholash, umumlashtirish, ta'kidlash, matnni bog'lash, hamkorlikni ifodalash va stilistik ta'sir yaratish vazifalarini bajaradi. Tarjimada esa to'liq ekvivalent har doim mavjud bo'lmagani sababli funksional muqobil, qisman ekvivalent yoki izohli tarjima tanlanadi; bunda birlikning tashqi shaklidan ko'ra kontekstdagi ma'no va ta'sir ustuvor hisoblanadi. Ingliz tilini o'rganish va o'qitishda frazeologik kompetensiyani shakllantirish o'rganuvchining tabiiy nutq tuzishi, matnni to'g'ri talqin qilishi va turli kommunikativ vaziyatlarda uslubiy jihatdan mos ifoda tanlashiga yordam beradi. Shuning uchun frazeologik birliklarni real korpus materiallari,

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

kontekst va qiyosiy misollar asosida o'rganish zamonaviy ingliz tili ta'limi va tarjima amaliyoti uchun samarali yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Miller J. The bottom line: Are idioms used in English academic speech and writing? // Journal of English for Academic Purposes. – 2020. – Vol. 43. – Article 100810. – DOI: 10.1016/j.jeap.2019.100810.
2. Fedulenkova T. N. Pragmatic functions of Modern English Phraseology // Research Result. Theoretical and Applied Linguistics. – 2019. – Vol. 5, No. 2. – P. 74–83. – DOI: 10.18413/2313-8912-2019-5-2-0-8.
3. Vetchinnikova S. Phraseology and the Advanced Language Learner. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 270 p. – DOI: 10.1017/9781108758703.
4. Brezina V., Gablasova D. A Frequency Dictionary of Multi-Word Expressions in British English: Core Phrases and Exercises for Learners. – London; New York: Routledge, 2026. – 346 p.
5. Mukhiddinova S. A., Usmonov S., Urolova S. B. Use and Peculiarities of Phraseological Units in English // Academicia Globe: Inderscience Research. – 2021. – Vol. 2, No. 7. – P. 98–101. – DOI: 10.17605/OSF.IO/4G9CQ.
6. Pazilova N. M., Sanginova D. A. Features of Contextual Meaning and Translation Issues of Phraseological Units in Modern English and Uzbek // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2022. – Vol. 2, Issue 4/2. – P. 412–417.
7. Pazilova N. M., Askarova I. The Investigation of Phraseological Units in Modern English and Uzbek // Texas Journal of Philology, Culture and History. – 2022. – Vol. 11. – P. 34–38.
8. Axmadjonova Sh., Madjidova R. U. Sociolinguistic Analysis of Phraseology of English and Uzbek Languages // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2022. – Vol. 12, No. 5. – P. 226–229. – DOI: 10.5958/2249-7315.2022.00272.6.
9. Pulatova M. B. National-Cultural Components in the Semantics of Phraseological Units in English and Uzbek // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2022. – P. 285–289.
10. Cherkass I. A. The Role of Phraseological Units in Movie Discourse (by the Material of the British TV Serial "Sherlock") // Philology. Theory & Practice. – 2021. – Vol. 14, No. 12. – DOI: 10.30853/phil20210677.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.